

Daszkiewicz, Piotr

Dokumenty dotyczące daru Stanisława Augusta Poniatowskiego dla paryskiego Gabinetu Przyrodniczego

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 43/3-4, 111-118

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Daszkiewicz
(Francja)

**DOKUMENTY DOTYCZĄCE DARU
STANISŁAWA AUGUSTA PONIATOWSKIEGO
DLA PARYSKIEGO GABINETU PRZYRODNICZEGO¹**

Francuscy historycy zgodnie podkreślają znaczenie darów dla powstania kolekcji przyrodniczej królewskiego gabinetu historii naturalnej, przekształconego później w okresie Rewolucji w Narodowe Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Biografowie George'a Leclerca de Buffona przypominają, że sława francuskiego przyrodnika zjednała mu sympatię wielu europejskich dworów. Monarchowie stosunkowo licznie odpowiedzieli na apel tego, jakże zdolnego, zarządcy królewskiego gabinetu i ogrodu, ofiarowując kolekcje obrazujące przyrodnicze bogactwo rządzonych przez siebie krajów. Nadesłane w ten sposób okazy stały się jednym z najważniejszych, obok zakupów i organizowania wypraw, źródeł paryskiej kolekcji przyrodniczej. Wśród ofiarodawców wymienia się m.in. króla Danii, Szwecji, Fryderyka Pruskiego i carycę Katarzynę. Kolekcja nadesłana przez Stanisława Augusta Poniatowskiego od chwili jej nadejścia do Paryża po dzień dzisiejszy uznawana jest za szczególnie cenną dla początków muzealnych zbiorów.

M. Deleure pisał w pierwszym popularnym przewodniku po muzealnych zbiorach o „posiadającej ogromne znaczenie kolekcji mineralogicznej ofiarowanej przez polskiego króla”. W przeszło trzydzieści lat później P.A. Cap w kolejnym opisie muzealnej kolekcji porównuje znaczenie daru polskiego monarchy do zbiorów ofiarowanych przez carycę Katarzynę, okazów zdobytych przez wyprawę Dombeya w Peru czy też do zbiorów uzyskanych dzięki pracy francuskich misjonarzy na Dalekim Wschodzie. J.A. Hugard pisał w 1855 roku iż „około 1772 roku kolekcja geologiczna o ogromnym znaczeniu naukowym została ofiarowana Buffonowi przez polskiego króla, zbiór ten został natychmiast przekazany

królewskiemu gabinetowi przyrodniczemu”. Autor ten porównuje znaczenie tej kolekcji dla poznania europejskiej przyrody nieożywionej do zbiorów Dolomieu², które stały się podstawą geologicznego opisu Alp³.

Obecnie żadna z kolekcji ofiarowanych przez europejskich monarchów Buffonowi nie jest eksponowana w salach wystawowych Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Wielokrotne reorganizacje muzealnych zbiorów jak i ich tematyczny układ spowodowały, że uległy one rozproszeniu i nie zostały zachowane jako odrębne kolekcje. Stosunkowo słaba dokumentacja okazów pochodzących z pierwszego okresu historii paryskiego muzeum powoduje, że niekiedy praktycznie niemożliwe jest ustalenie losów niektórych okazów. W dodatku, niektóre z nich, szczególnie cenne nie zostały przez Buffona przekazane do zbiorów gabinetu i zaginęły, niekiedy jeszcze w osiemnastym wieku (nieznany jest np. los kolekcji medali i złotego łańcucha znalezionej na Syberii, podarowanych przez carycę). Podobny los spotkał znaczną część listów Buffona (np. jego korespondencja z L.J. Daubentonem⁴ została spalona na początku lat dwudziestych jako „bezużyteczne stare papiery” wraz z wieloma innymi dokumentami przez niedpowiedzialnego właściciela.

Zachowały się dwa dokumenty dotyczące daru polskiego króla. Oba stanowiły część dokumentów z archiwum Jardin du Roi, przechowywanych przez muzealną administrację. Dopiero w latach trzydziestych dokumenty dotyczące administracji Królewskim Ogrodem zostały przekazane do Biblioteki Głównej Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. W tym okresie po raz pierwszy przygotowano ich analityczny opis i umożliwiono w ten sposób wykorzystywanie dla badań historycznych⁵. Wtedy też tytuł jednego z nich⁶ (manuskrypt n° 498) znalazł się w katalogu muzealnych rękopisów. Oba dokumenty wraz ze znaczącą częścią dokumentacji dotyczącej administracji Jardin du Roi i Muzeum Historii Naturalnej zostały przekazane do Archiwum Narodowego gdzie znajdują się po dzień dzisiejszy⁷.

Pierwszy dokument to list wysłany przez L. Littlepage do Buffona, informujący go, iż wkrótce pan Selouff, bankier przekaże zapowiadzianą wcześniej skrzynię z przesyłką od Jego Wysokości Króla Polski. List jest datowany na wtorek 12 lutego (brak roku i miejsca). Można przypuszczać, że zbiory królewskie dotarły do Paryża w 1787 lub 1788 roku. Data ta tłumaczy zresztą dlaczego brak jest informacji na ich temat w korespondencji Buffona, który otrzymał je prawdopodobnie wkrótce przed śmiercią.

Drugi dokument to opis przesłanego zbioru, zatytułowany *Notes des échantillons relatifs à l'histoire naturelle de Pologne prises dans le Cabinet d'Histoire Naturelle du Roi de Pologne et envoyés à M. le comte de Buffon*. Sporządzony jest on w trzech kopiach nieznacznie się różniących. Próba 55b cytowana jest jedynie w jednym egzemplarzu. Kilkakrotnie dokonano także drobnych poprawek stylistycznych. Duże litery A do G odpowiadają prawdopodobnie sposobowi pakowania kolekcji. Tłumaczenie Piotr Daszkiewicz.

Nota dotycząca okazów związanych z historią naturalną Polski, pobranych z Gabinetu Historii Naturalnej Króla Polski i przesłanych hrabiemu Buffon.

A

1. Próba zlepieńca (w oryginale *échantillons de grais*), który tworzy zwartą warstwę powierzchniową (*la couche supérieure compacte*), jednego z łańcuchów gorzystych w Województwie Sandomierskim.
2. Zlepieniec gruboziarnisty (*grais à gros grains*), łupek szlifierski lub młyński (*pierre à meule*) w trzech kolorach, białym, żółtym, czerwonym. Najważniejsze odkrywki znajdują się w Mniowie, gdzie eksploatuje się je dla większej części kraju.
3. Kamień budowlany (*gras à batir*) istnieje wiele jego odkrywek, głównie znajdują się w miejscowości Kunów, sześć mil od brzegu Wisły.
4. Łupek gliniasty (*argile schisteuse*) na której położona jest warstwa próby n°1.
- 5.6.7.8.9. Żelazo gliniaste (*fer argileuse*), zwarte, złożone w masie próby n°4. Jest to rodzaj żelaza najczęściej spotykany i który eksploatuje się dla potrzeb ponad czterdziestu pieców w Województwie Sandomierskim i Krakowskim.
10. Gлина biała, szarawa (*argile blanche grisâtre*). We wszystkich wytwórniach szkła w kraju używa się jej do produkcji tygli do wytopu szkła. Wytrzymują one bardzo dobrze gwałtowne działanie ognia i są stosunkowo długotrwałe. Używa się jej także do produkcji tygli dla złotników i w zwykłym garcarstwie. Gлина ta tworzy warstwy pomiędzy warstwami zlepieńca (*cette argile forme des couches parmi les couches de grais*). Wydobywa się ją w wielu miejscach Województwa Sandomierskiego.

B

11. Próba wapienia (*échantillon de pierre calcaire*) pochodząca z warstwy powierzchniowej innego górzystego łańcucha, góry takie występują w Województwach Sandomierskim i Krakowskim.
- 12.13. Odmiany tego samego wapienia (*variétés de la même pierre calcaire*). W próbie n°13 widoczne jest stopniowe przechodzenie kamienia wapiennego w krzemień (*on aperçoit la progression de la pierre calcaire à l'état du silex*).
14. Tuf wapienny (*Tuf calcaire*) będący częścią tych samych gór.
15. Czarny marmur (*marbre noir*). Znaczące odkrywki tego kamienia znajdują się w Województwie Krakowskim. Najważniejsze miejsca eksploatacji położone są w pobliżu klasztoru Czerna, cztery mile od Krakowa.
- 16.17.18.19. różne odmiany tego samego marmuru (*variétés du même marbres*).

20. Szpat wapienny (*spath calcaire*).

C

21. Próby gipsu (*échantillons de gypse ou pierre à plâtre*) z Województw Sandomierskiego i Krakowskiego. Na powierzchni jednego z egzemplarzy tej próby zaznaczają się trzy czarne plamy, widoczne są skorupy chalcyonu (*croûtes calcedoniques*) o naturalnej dla tego kamienia twardości. Skorupy te powstały prawdopodobnie poprzez krystalizację. Umiejscowione są one na gipsie, który jest o wiele bardziej od nich miękki.

22. Gips blaszkowaty (*gypse feuilleté*). Występuje warstwowo i tworzy całe góry w Województwie Sandomierskim.

23. Gips twardy lub alabaster (*gypse solide ou alabastrite*).

24. Siarka czysta (*souffre natif*). Zbliżając płomień świecy do tej próby obserwuje się topienie siarki. Próba ta pochodzi z gór gipsowych (*montagnes de gypse*).

25. Margiel, glina (*marne, argile*). Tworzy ona warstwę na której spoczywa warstwa wapienna próby n°11 jak również warstwy gipsowe n°21–22.

26. Piryt skałkowy (*pyrite martial*), często występujący w poprzedniej warstwie.

27. W górach gipsowych Województwa Sandomierskiego posiadamy liczne źródła słonej wody (*sources d'eau salé*). Z jednego z owych źródeł produkuje się w Busku sól kuchenną zwaną morską (*sel de cuisson dit marin*).

D

28. Próba kamienia wapiennego cuchnącego (*échantillon de pierre calcaire puante*) *lapis suillus* z okolic kopalni ołowiu w Województwie Sandomierskim.

29. Próba ołowiu, galeny wymieszana ze szpatem (*plomb, galène, melée de spath*). Znaleziona w szpacie wapiennym (*spath calcaire*) z Górna w Województwie Sandomierskim. Zawiera zaledwie ślady srebra.

30. Próba ołowiu, galeny, zawierająca cztery porcje srebra na kwintal ołowiu (*plomb, galène, tenant 4 lots d'argent par quintal de plomb*), z Olkusza i innych części Województwa Krakowskiego.

31.32. Wapień z warstwy, w której znajduje się kopalnia miedzi (*pierre calcaire de la couche à mine de cuivre*) w Miedziance i Miedzianej Górze w Województwie Sandomierskim.

33.34.35. Próby miedzi (*mines de cuivre*) wydobywanej na koszt króla w Miedzianej Górze, nazwa oznacza (po polsku – przypis *P.D.*) górę z miedzią.

36. Kamień wapienny żelazisty (*pierre calcaire ferrugineuse*) lub próba żelaza spacyjnego (*fer spathique*) z Nowej Góry w Województwie Krakowskim.

37. Galman (*pierre calamine*), z Województwa Sandomierskiego.

38.39. Galman (*calamine*) z Ligoty w Województwie Krakowskim, z rodzaju minerału cynkowego zawierającego niekiedy trochę galeny jak widać w próbie n°38. Niekiedy warstwy tego minerału mają cztery stopy grubości. Próba n°39 reprezentuje krzemian cynku o krystalicznej powierzchni.

40.41.42.43.44.45.46.47.48.49.50. (brak n°44 – przypis *P.D.*) próby skamieniałych organizmów morskich (*échantillons de corps marins pétrifiés*), często spotykanych w naszych górach wapiennych. Spotyka się ich całe warstwy.

51.52. Krzemień przechodzący w wapień, wypełniony skamieniałościami (*pierre à feu, silix, sur son retour vers l'état de pierre calcaire rempile de pétrifications*).

53. Węgiel kopalny (*charbon de terre*) z Będzina w Województwie Krakowskim.

54. Cztery mile od Krakowa, w okolicy odkrywek marmuru, kopalni ołowiu, galmanu i węgla (*carrieres de marbre, des mines de plomb, de calamine et de charbon de terre*) w Krzeszowicach znajduje się warstwa ziemi wiotrylicznej i gliniastej (*terre vitriolique et alumineuse*). Wypełniona jest ona pirytami skałkowymi (*pyrites martiales*). Prawdopodobnie to właśnie ta warstwa jest źródłem, zimnej, siarkowej, wody mineralnej. Wykorzystano ją dla zbudowania w Krzeszowicach kąpielisk dla wygody chorych, którzy przyjeżdżają tam w miesiącach letnich.

E

55. Próba porfiru (*échantillon de poryphyre*). Pomiedzy wapiennymi górami Województwa Krakowskiego wznosi się wiele gór porfirowych. Niektóre z tych wzniesień posiadają pokaźne szczyty. Podstawy tych gór przylegają do siebie. Niekiedy ich powierzchnie są poprzecinane szczelinami i tworzą małe lub duże, dość regularne, czworokątne kolumny o poprzecinanych wierzchołkach. Góry te posiadają żyły w których spotyka się bryły agatowe i przede wszystkim chalcedon (*des boules d'agate et surtout de calcedoine*).

55b. (numer próby obecny jedynie na jednej z trzech kopii rękopisu – *P.D.*) fragmenty bryły agatowej (*les fragments de boule d'agate*).

56. Biała glina, ziemia fajansowa (*argile blanche, terre à fayance*). W okolicach porfirowych gór (*des montagnes de porphyre*) tworzy ona warstwy o grubości od dwóch do czterech stóp. Wydaje się, że powstaje ona w wyniku niszczenia powierzchni owych gór.

F

57. Bursztyn z warstwy piasku (*ambre dans les couches de sables*) w Województwie Mazowieckim, oddalonej o przeszło trzydzieści mil od brzegu Bałtyku.

G

58. Próba rudy darniowej (*fer de prairies*) z której na Litwie produkuje się dość dobre żelazo.

Do tego wyciągu prób ciał z Królestwa Mineralów dołączona jest rozprawa o powstawaniu krzemienia i kwarcu napisana przez pana Carosi⁸, kapitana w służbie królewskiej i zatrudnionego dla poszukiwania soli krystalicznej.

Sporządzono w Warszawie 20 sierpnia 1787 roku przez S. Okraszewskiego⁹, inspektora Gabinetu Historii Naturalnej Króla.

Podziękowania

Pragnę podziękować panu profesorowi dr hab. Zbigniewowi Wójcikowi z Muzeum Ziemi PAN oraz paniom Alicji Kuleckiej i doc. dr hab. Jadwidze Garbowskiiej za cenne uwagi i merytoryczną pomoc. Panu dr Erykowi Gonthier z laboratorium geologicznego Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu dziękuję za pomoc w poszukiwaniu polskich pamiątek w muzealnej kolekcji geologicznej.

Przypisy

¹ W opracowaniu artykułu wykorzystano następującą literaturę: B i d a l A.M.: *Inventaire des archives du Muséum National d'Histoire Naturelle*, Ser. A Archives du Jardin du Roi. Extrait des Archives du Muséum 6ème serie T. XI, Ed. Masson et Cie, Paris 1934.; B u t o r M.: *Les naufragé de l'arche*. Editions de la Différence, Paris 1994; C a p P.A.: *Le Muséum d'Histoire Naturelle*. Ed. L. Cumer. Paris 1856; C a r o s i J.F.: *Reisen durch verschiedene polnische Provinzen, mineralogischen und anderen Inhalts*. Leipzig 1781–1784; D e l e u r e M.: *Histoire et descriptions du Muséum Royal d'Histoire Naturelle. Ouvrage rédigé d'après les ordres de l'administration du Muséum*. Ed. M.A. Royer. Paris 1823; F a b r e J.: *Stanisław August Poniatowski et l'Europe des Lumières*. Paris 1952; F r a n ç o i s Y.: *Buffon au Jardin du Roi (1739–1788)*. W: *Buffon, Les Grands Naturalistes Français*. Muséum National d'Histoire Naturelle. Paris 1966; H u g a r d J.A.: *Galerie de Minéralogie et de Géologie. Description des Collections, classement et distribution des minéraux, roches, terrains et fossiles, indication des objets les plus précieux*. Ed. MHN 1885; N a d a u l t d e B u f f o n H.: *Correspondance générale de Buffon*.

W: *Oeuvres complètes de Buffon*. Ed. Lanessan, T. XIII i XIV. Paris 1885; Olszewicz W.: *Matematyczno-przyrodnicze zbiory i pracownie na Zamku za Stanisława Augusta*. W: *Warszawa XVII w.*, z. 2. Warszawa 1973; Roupert K.: *Z gabinetu Przyrodniczego Stanisława Augusta*. „Ziemia” R. 11:1926 n°17 s. 265.

² Dolomieu Deodat Guy S. Tancrède, de (1750–1801). Geolog francuski, profesor w Ecole des Mines w Paryżu.

³ Kolekcja wzbudzała zainteresowanie francuskich przyrodników nie tylko jako pierwszy geologiczny zbiór z tej części Europy w królewskim Gabinecie Historii Naturalnej, ale także ze względu na fakt, że niektóre z jej okazów jak i załączona do niej rozprawa dotyczyły problematyki syfikacji wapieni, procesu budzącego szczególne zainteresowanie wśród francuskich geologów osiemnastego wieku (jest to opinia pana prof. dr hab. Zbigniewa Wójcika). Pani Alicja Kulecka zwróciła uwagę na fakt, że „zachowany opis przesłanych próbek ma również znaczenie z punktu widzenia historii muzealnictwa stanowiąc świadectwo początków dokumentowania obiektów muzealnych, rodzaj poprzednika dzisiejszych metryczek muzealnych. W polskiej literaturze historycznej [...] zbieranie eksponatów przyrodniczych datowane jest na drugą połowę XVIII w. i związane z publikacjami Linneusza i Buffona. Z tego także powodu tak wczesny opis tego typu obiektów godny jest zainteresowania i odnotowania”.

⁴ Daubenton Louis Jean (1716–1800). Przyrodnik francuski, współpracownik Buffona, członek francuskiej Akademii Nauk.

⁵ Z tym większym uznaniem należy wspomnieć pracę Kazimierza Rouperta, który odnalazł i opublikował informację o opisie królewskiej kolekcji już na początku lat dwudziestych.

⁶ *Catalogue des manuscrits*, Biblioteka Główna MNHN, manuskrypt 498, Note des échantillons relatifs à l’histoire naturelle de Pologne prises dans le Cabinet d’Histoire Naturelle du Roi de Pologne et envoyés à M. le comte de Buffon (20 août 1787), obecnie dokument znajduje się w Fond du MNHN w Archives Nationales (patrz przypis 5).

⁷ Archives Nationales, seria Aj15, Fonds Narodowe Muzeum Historii Naturalnej (MNHN), Zbiór Cabinet, Collections (1670–1793) 512/488-528. Archiwum Narodowe przechowuje Archiwa Administracyjne Ogrodu i Gabinetu Królewskiego jako odrębną całość. Pomimo przekazania dokumentów nadal figurują one w katalogu Biblioteki Głównej MNHN.

⁸ Egzemplarz rozprawy dołączony do kolekcji i jej opisu prawdopodobnie zaginął. Wspomniana rozprawa to: *Sur la génération du Silex et du Quartz en partie*. Kraków 1783. Carosi Jan Filip (1744–1799), mineralog, członek Berlińskiego Towarzystwa Badaczy Natury, kustosz gabinetu królewskiego, dyrektor górnictwa Rzeczypospolitej Polskiej.

⁹ Okraszewski Stanisław Samuel (ok. 1744–1817 lub ok. 1824), chemik, mineralog, od 1779 r. kustosz królewskich zbiorów mineralogicznych.

